

Universiteit
Leiden
The Netherlands

In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Vetten, J. de

Citation

Vetten, J. de. (2016, November 9). *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/44139> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vetten, J. de

Title: In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Issue Date: 2016-11-09

‘Goed’ tegen ‘fout’? Conclusies

Dit boek ging over de manier waarop in de jaren tachtig en negentig de CP en CD werden bestreden. In de Inleiding is aangegeven dat daarbij de volgende vragen aan de orde zouden komen: (1) Hoe werd met de CP en CD omgegaan en hoe werden ze bestreden; wat was de aard van die bestrijding? (2) Hoe probeerden de CP en CD de eigen standpunten voor het voetlicht te brengen en zich tegen de bestrijding te verweren? En tot slot: (3) Hoe kan de bestrijding van de CP en CD worden geduid? In de voorgaande hoofdstukken is per arena ingegaan op de bestrijding van de CP en CD en op de wijze waarop die partijen die bestrijding probeerde te pareren. In dit slot-hoofdstuk wordt op basis van de resultaten van de voorgaande hoofdstukken de vraag beantwoord hoe de bestrijding van de CP en CD kan worden geduid. Om dit te kunnen doen zal eerst worden ingegaan op de typering van extreem-rechtse en radicaal-rechtse partijen en op enkele – de arena’s overstijgende – aspecten van de bestrijding van de CP en CD. In de epiloog, tot slot, gaat het over de verschillen – en wellicht ook overeenkomsten – tussen de bestrijding van radicaal-rechtse partijen voor en na 2002.

Extreem-rechts of radicaal-rechts?

In de Nederlandse politiek ontstond er vanaf het midden van de jaren zestig van de twintigste eeuw meer ruimte voor partijen die afwaken van de bekende scheidslijnen op sociaaleconomisch en reli-

gieus gebied. Nieuwe partijen kwamen op die zich profileerden op sociaalculturele waarden en thema's, sommige progressief, andere conservatief.¹ In de jaren zestig en zeventig betrof dat de opkomst van vooruitstrevende partijen met aandacht voor postmaterialistische thema's als democratie, emancipatie en ecologie. Mogelijk als een reactie daarop was er in de jaren zeventig en tachtig in Nederland, maar ook elders in West-Europa, de opkomst van een nieuw soort rechtse partijen, die we hier in navolging van recente literatuur 'radicaal-rechts' zullen noemen.² Politicologen als Minkenberg en Ignazi zagen de opkomst van dergelijke partijen als een 'silent counter-revolution', als een antwoord op het progressieve postmaterialisme van de jaren zestig en zeventig, met aandacht voor sociaalculturele waarden en onderwerpen als nationalisme, nationale identiteit, criminaliteit en immigratie.³ Volgens de politicoloog Ryndgren was de opkomst van de radicaal-rechtse partijen mede mogelijk door de ontwikkeling van een nieuw en krachtig 'master frame': een combinatie van 'ethnonationalist, cultural racism' en 'anti-political establishment populism'. Door het 'oude' biologische racisme te vervangen door een 'nieuw' cultureel racisme en de 'oude' antidemocratische standpunten door het 'nieuwe' populisme namen deze partijen afstand van het fascistische en nazistische verleden.⁴ Ze werden daardoor acceptabel voor bredere groepen in de samenleving.

In de jaren tachtig en negentig zag een groot deel van de Nederlandse samenleving partijen als de CP en CD als extreem-rechts.⁵ Ze werden heftig bestreden op grond van de gedachte dat er een continue lijn bestond van het vooroorlogse fascisme naar de CP en CD in de jaren tachtig en negentig: 'dat nooit meer'! De 'bestrijders' gingen ervan uit dat de naoorlogse extreem-rechtse partijen zich alleen matigden in hun openbare uitingen om de rechter of een partijverbod te ontlopen. En als niet meteen aantoonbaar was dat die partijen 'racistisch' of 'fascistisch'⁶ waren, kon op basis van de frontstage/backstage-theorie aannemelijk worden gemaakt dat ze een fatsoenlijk gezicht naar buiten wilden tonen, maar dat achter de coulissen het 'kwaad' voortwoekerde. Een flink deel van de bestrij-

ding van de CP en CD stond dus in het teken van het ‘ontmaskeren’ van die partijen, juist omdat het fascistische en racistische gehalte van de openbare uitingen van de CP en CD in het algemeen zo laag was. Het gebruik van de term ‘extreem-rechts’ kan zo worden gezien als een vrijbrief om partijen die helemaal niet zo extremistisch waren toch hard te bestrijden.⁷

In wetenschappelijke beschouwingen over de CP en CD zien we een tweedeling tussen een ‘genealogische’ benadering – die uitgaat van continuïteit tussen het vooroorlogse fascisme en extreem-rechts in de jaren tachtig en negentig – en een ‘ideologische’ benadering – die kijkt naar de ideologische kenmerken van die partijen.

De eerste benadering domineerde in de jaren tachtig en negentig lang het wetenschappelijke, maar ook het maatschappelijke en politieke debat. De bestrijding van de CP en CD werd in navolging van de antropoloog Jaap van Donselaar en de Anne Frank Stichting in de samenleving breed als een noodzaak gezien, mede als gevolg van de vermeende fascistische wortels van die partijen. Van Donselaar wees nog in 2000 op het voortdurende gevaar van extreem-rechts. De verkiezingsnederlaag van de CD in 1998 betekende volgens hem niet dat het probleem weg was. Er was geen dreiging van een machtsgreep, maar er was wel indirecte politieke invloed: op de standpunten van andere partijen en op racistisch geweld. Juist omdat repressief optreden – of het dreigen daarmee – door de overheid volgens hem een diepgaand effect had op het verschijnsel rechts-extremisme, was een adequate respons van de overheid van belang met het oog op de interetnische betrekkingen en de integratie van minderheden.⁸

Pas ver in de jaren negentig begonnen verschillende wetenschappers vraagtekens te plaatsen bij de wijze van bestrijding van extreem-rechts. Dat deed onder anderen de politicoloog Fennema. In 1993 had hij nog een strak vervolgingsbeleid van wat hij racistische partijen noemde bepleit: ‘Vrijheid van meningsuiting is een groot goed, maar partijen die vinden dat de bescherming die de rechtsstaat biedt niet voor asielzoekers of allochtonen geldt, moeten

met alle middelen waarover die rechtsstaat beschikt bestreden worden.⁹ In de tweede helft van de jaren negentig zou hij daarvan terugkomen. Hij bepleitte toen een maximale vrijheid van meningsuiting in combinatie met een strikte handhaving van democratische normen in het politieke proces.¹⁰ De politicoloog Van Holsteyn achtte in 2001 extreem-rechts in Nederland relatief weinig succesvol. Extreem-rechts telde slechts een klein aantal stemmers en leden, en was nauwelijks gevaarlijk voor de Nederlandse politieke en democratische orde. Wellicht, schreef hij, was de strijd tegen extreem-rechts een grotere bedreiging voor die democratische orde dan extreem-rechts zelf.¹¹

Aangenomen mag worden dat de manier waarop in de politiek en door de samenleving met een partij wordt omgegaan, samenhangt met de wijze waarop deze partij wordt gepercipieerd. In hun publicaties plaatsten Jaap van Donselaar en de Anne Frank Stichting de CP en CD in het kader van een mogelijk 'herlevend fascisme'. Zo legden zij een relatie met de Tweede Wereldoorlog en met het daarmee – in ieder geval in de jaren tachtig en negentig – inherent verbonden perspectief van goed en fout.¹² Vanuit deze moraliserende optiek waren de CP en CD moreel laakbare, 'foute' partijen die bestreden moesten worden. Ze werden – om met Van Donselaar te spreken – gezien als 'fout na de oorlog'.¹³ De Anne Frank Stichting en Jaap van Donselaar leverden zo een belangrijke bijdrage aan het formuleren van het ideologisch fundament voor de bestrijding van racisme en discriminatie, en van de CP en CD in het bijzonder.

Daarbij waren er wel duidelijke nuanceverschillen. Een klein deel van de bestrijders – te weten de (radicale) antifascisten, enkele politieke partijen (waaronder de CPN) en enkele media (waaronder de aan de CPN gelieerde *Waarheid*) – zag de CP en CD als fascistisch. Een scherpe bestrijding van die partijen was volgens hen geboden, waarbij voor radicale antifascisten ook geweld tot de mogelijkheden kon behoren. De meeste bestrijders zagen de CP en CD in navolging van de Anne Frank Stichting echter als racistische partijen; volgens deze groep moesten ze bestreden worden, maar wel binnen de

grenzen van de democratische rechtsstaat en geweld was daarbij uit den boze. Pas na de eeuwwisseling werden partijen als de CP en CD, maar ook de LPF en de PVV, eerst door wetenschappers en vervolgens door velen in de samenleving gezien als radicaal-rechts, als partijen die zich niet keerden tegen de democratie als zodanig maar tegen bepaalde aspecten van de representatieve democratie.¹⁴ Een bestrijding zoals in de jaren tachtig en negentig was toen geen optie meer.¹⁵

Bestrijding: enkele hoofdlijnen

Volgens hedendaagse wetenschappelijke inzichten waren de CP en CD radicaal-rechtse partijen. Ze waren nationalistisch en xenofobisch, en hadden veel kritiek op (asiel)immigratie en de multiculturele samenleving. Hun boodschap was kort samen te vatten met de leuzen 'Nederland voor de Nederlanders' en 'Vol is Vol'. Ze waren niet anti-democratisch, maar zetten zich scherp af tegen de politieke elites – in casu de regering en de grote politieke partijen – die een 'Anti-Nederlandse Beleid' zouden voeren. Tot slot pleitten ze voor een strengere bestrijding van de criminaliteit. Als gevolg van hun standpunten over immigratie en integratie werden deze partijen in de jaren tachtig en negentig door velen gezien als racistisch, zo niet fascistisch.¹⁶

In de jaren tachtig en negentig waren radicaal-rechtse partijen sterk vertegenwoordigd in Frankrijk, Oostenrijk en Vlaanderen. Dat waren landen en regio's die van oudsher een sterke nationalistische subcultuur kenden. In Nederland bleven radicaal-rechtse partijen voor de eeuwwisseling relatief zwak, ondanks het feit dat er wel een voedingsbodem was voor een dergelijke partij. Uit opiniepeilingen bleek immers dat een flink deel van de bevolking kritisch was over het gevoerde immigratie- en integratiebeleid. Daarnaast was er in de jaren tachtig sprake van een economische crisis en hoge werkloosheid. De CP en CD wisten in de Tweede Kamer echter nooit meer dan maximaal drie zetels (1994: 2,4 procent van de stemmen) te behalen. Dat ze er niet in slaagden het ongenoegen in de samenleving te mobiliseren lag waarschijnlijk voor een belang-

rijk deel aan het maatschappelijk taboe op racisme en discriminatie en aan de scherpe bestrijding van die partijen; in dit slothoofdstuk gaan we daar verder op in.

Strategieën

In dit boek is de bestrijding van de CP en CD beschreven op basis van een ordeningskader dat bestaat uit drie elementen, namelijk (1) de bestrijdingsstrategieën, (2) de arena's, dat wil zeggen de (virtuele) plaatsen waar de bestrijding van die partijen plaatsvond, en (3) de actoren die binnen die arena's de bestrijding daadwerkelijk uitvoerden. In twee tabellen (zie tabel 8.1 en 8.2) wordt de bestrijding van de CP en CD samengevat. Tabel 8.1 gaat in op de tegen die partijen gehanteerde bestrijdingsstrategieën; bijna alle mogelijke strategieën zijn wel gehanteerd. Tabel 8.2 gaat in op de per arena gehanteerde strategieën.

Per arena waren andere strategieën dominant, passend bij die arena en de daarin opererende actoren. In het 'parlement' hadden de politieke partijen een voorkeur voor de strategieën 'negeren' en 'isoleren'. Ze legden een cordon sanitaire rond de CP en CD dat al de jaren dat die partijen in de Tweede Kamer zaten standhield. Er werd niet alleen niet of nauwelijks samengewerkt met die partijen, ook werd er niet met hen gedebatteerd. Verder ging het om het veranderen van de electorale spelregels – de Kieswet bijvoorbeeld is enkele malen aangepast – en het aanpassen van overige wet- en regelgeving, bijvoorbeeld de Omroepwet. Tot slot was er met een zekere regelmaat een discussie over een verbod van die partijen.

In de 'rechtszaal' spanden maatschappelijke organisaties civiele zaken aan tegen de CP en CD over discriminerend of beledigend geachte uitspraken. Hun strategie was 'ontmaskeren', zij wilden het 'ware' (racistische) gezicht van die partijen blootleggen. In deze arena was daarnaast ook het Openbaar Ministerie actief met de strafrechtelijke vervolging van de CP en CD. Opgemerkt zij dat er bij het Openbaar Ministerie geen intentie tot bestrijding bestond. De aanzet tot de bestrijding kwam vanuit de politieke arena, het 'parle-

Tabel 8.1 Overzicht van tegen de CP en CD gehanteerde strategieën

Strategie	Opties	Welke arena?	Welke actoren?
1. Negeren		– Parlement	– Politieke partijen
2. Isoleren	2a. Cordon sanitaire	– Parlement	– Politieke partijen
	2b. Veranderen electorale spelregels	– Parlement	– Politieke partijen
	2c. Aanpassen wetgeving	– Parlement	– Politieke partijen
	2d. Partijverbod	– Parlement	– Politieke partijen
3. Ontmaskeren		– Rechtszaal	– Maatsch. organisaties
		– Publieke opinie	– Maatsch. organisaties – Media
4. Argumenteren en discussiëren	4a. In debat	– nvt	– nvt
	4b. Beïnvloeding publieke opinie	– Publieke opinie	– Maatsch. organisaties – Media
	4c. Overnemen van standpunten	– nvt	– nvt
5. Actie	5a. Demonstraties en bijeenkomsten	– Publieke opinie	– Maatsch. organisaties – Antifascisten
	5b. Allianties	– Publieke opinie	– Maatsch. organisaties – Politieke partijen
	5c. (Doen) verbieden vergaderingen en demonstraties	– Straat	– Maatsch. organisaties – Gemeenten – Antifascisten
	5d. Geweld	– Straat	– Antifascisten
6. Behandelen als elke andere partij		– Rechtszaal	– Openbaar Ministerie – Rechterlijke macht
		– Subsidiëring en toezicht	– Ministerie van BiZa – BVD
7. Samenwerken		– nvt	– nvt

ment', door beleid vast te stellen, wet- en regelgeving aan te scherpen of politieke druk uit te oefenen. Het Openbaar Ministerie probeerde de geldende wet- en regelgeving zo consciëntieus mogelijk toe te passen. De gehanteerde strategie was 'behandelen als elke andere partij'.

Tabel 8.2 Overzicht van per arena gehanteerde strategieën

Arena	Welke strategieën?	Welke actoren?
1. Parlement	– Negeren	– Politieke partijen
	– Isoleren	– Politieke partijen
2. Rechtszaal	– Ontmaskeren	– Maatschappelijke organisaties
	– Behandelen als elke andere partij	– Openbaar Ministerie – Rechterlijke macht
3. Subsiëring en toezicht	– Behandelen als elke andere partij	– Ministerie van BiZa – BVD
4. Publieke opinie	– Ontmaskeren	– Maatschappelijke organisaties – Media – Antifascisten
	– Argumenteren en discussiëren	– Maatschappelijke organisaties – Media
	– Actie	– Maatschappelijke organisaties
5. Straat	– Actie	– Maatschappelijke organisaties – Gemeenten – Antifascisten

Bij 'subsiëring en toezicht' ging het om de subsiëring van partij-instellingen door het ministerie van Binnenlandse Zaken en om het toezicht op extremistische partijen en groepen door de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Net als bij het Openbaar Ministerie bestond er ook bij het ministerie en de BVD geen intentie tot het bestrijden van de CP en CD. Ook hier kwam de aanzet tot de bestrijding vanuit de arena 'parlement'. Het ministerie en de dienst voerden de geldende wet- en regelgeving en/of overheidsbeleid zo goed mogelijk uit. De gehanteerde strategie was 'behandelen als elke andere partij'.

In de arena 'publieke opinie' hadden de maatschappelijke orga-

nisaties, de media en antifascisten een voorkeur voor de strategieën ‘ontmaskeren’, ‘argumenteren en discussiëren’ en ‘actie’. Bij de eerste strategie probeerden ze het ‘ware’ (fascistische, racistische, criminele) gezicht van de CP en CD bloot te leggen. Bij de tweede strategie ging het om het verspreiden van informatie en geven van voorlichting over die partijen en hun gedachtegoed. De derde strategie, ‘actie’, werd vooral gehanteerd door maatschappelijke organisaties. Hierbij ging het om het, samen met antifascisten, organiseren van demonstraties en het, samen met onder meer politieke partijen, opzetten van samenwerkingsverbanden of allianties tegen discriminatie, racisme en de CP en CD. Bij al deze strategieën ging het om het beïnvloeden van de publieke opinie.

In de arena ‘straat’ was de ‘actie’-strategie dominant. De maatschappelijke organisaties en de gemeenten hadden hier een voorkeur voor het (laten) verbieden van vergaderingen en demonstraties van de CP en CD. De antifascisten hadden een voorkeur voor het proberen te beletten en het – ook met geweld – verstoren van vergaderingen en demonstraties.

Uit tabel 8.1 blijkt dat enkele (opties binnen) strategieën niet zijn gehanteerd tegen de CP en CD. Van de mogelijkheid om in debat te gaan met die partijen is niet of nauwelijks gebruikgemaakt; er werd veel over en tegen hen gesproken, maar niet met hen. Verder was er geen sprake van het overnemen, al dan niet in afgezwakte vorm, van standpunten van de CP of CD. En tot slot is ook de strategie ‘samenwerken’ niet gebruikt; in het politieke en maatschappelijke klimaat van de jaren tachtig en negentig was dat een brug te ver.

(Contra)strategieën

De CP en CD probeerden op verschillende manieren de eigen standpunten voor het voetlicht te brengen en zich te verweren tegen de bestrijding (zie tabel 8.3). Bijna alle mogelijke (contra)strategieën zijn wel toegepast.

De meest gehanteerde (contra)strategieën waren ‘provoceren’ en ‘argumenteren en discussiëren’. Door te provoceren, door de eigen standpunten op uitdagende wijze te formuleren of door de (politie-

Tabel 8.3 Overzicht van door de CP en CD gehanteerde (contra) strategieën

(Contra)strategie	Welke arena?	Voorbeelden
1. Terugtrekken	– Straat	– Geen vergaderingen meer organiseren
2. Provoceren	– Parlement	– Debatten gebruiken om in het nieuws te komen
	– Rechtszaal	– Rechtszaken gebruiken om in het nieuws te komen
	– Publieke opinie	– Zendtijd politieke partijen gebruiken om in het nieuws te komen
3. Argumenteren en discussiëren	– Parlement	– Debatten gebruiken om eigen standpunten uit te dragen
	– Rechtszaal	– Rechtszaken gebruiken om eigen standpunten uit te dragen
	– Publieke opinie	– Zendtijd politieke partijen gebruiken om eigen standpunten uit te dragen
4. Wapenen tegen bestrijding	– Subsidiëring en toezicht	– Aanpassen statuten CD; geen verslagen vergaderingen CD
5. Actie	– Straat	– Demonstreren
6. Samenwerken	– nvt	– nvt

ke) tegenstanders te pesten, probeerden de CP en CD in het nieuws te komen. Deze strategie werd toegepast in de arena's 'parlement', 'rechtszaal' en 'publieke opinie'. Een andere belangrijke strategie was 'argumenteren en discussiëren'. De CP en CD probeerden hun standpunten naar voren te brengen, zodat de (potentiële) achterban er kennis van kon nemen. Ook deze strategie werd toegepast in de arena's 'parlement', 'rechtszaal' en 'publieke opinie'. In de arena 'straat' was er eerst sprake van de strategie van 'terugtrekken'. De CP en later de CD organiseerden na 1980 geen openbare vergaderingen meer en demonstreerden nauwelijks. Dat veranderde in de loop van de jaren negentig toen de CD een enkele keer wilde gaan demonstreren ('actie'-strategie). Meestal werden die demonstraties overigens door de burgemeesters verboden. De strategie 'wapenen tegen bestrijding' pasten ze toe tegen de BVD. De CD bijvoorbeeld formuleerde zijn statuten zo dat Janmaat niet meer – zoals volgens

hem in 1984 was gebeurd – uit ‘zijn’ partij gezet kon worden. De strategie ‘samenwerken’ is niet gebruikt; als de CP en CD al hadden willen samenwerken¹⁷, dan was er geen partij of organisatie die dat met hen wilde.

Relatie tussen strategieën en (contra)strategieën

In de arena ‘straat’ was er duidelijk een relatie tussen de strategieën van de bestrijders en de (contra)strategieën van de CP en CD: onder invloed van het optreden van de antifascisten trokken de CP’ers en CD’ers zich terug. In de jaren negentig ging de CD wel weer de straat op en probeerde zij samen met CP’86 demonstraties te organiseren. In de arena ‘subsidiering en toezicht’ reageerde de CD op de monitoring van de BVD door de organisatie af te schermen. In de arena’s ‘parlement’, ‘rechtszaal’ en ‘publieke opinie’ waren de belangrijkste en meest gebruikte (contra)strategieën van de CP en CD ‘provoceren’ en ‘argumenteren en discussiëren’. Zo probeerden ze het eigen verhaal te brengen, in het nieuws te komen en de tegenstanders te provoceren en te pesten. Voor een deel was dat een reactie op de bestrijding – ze probeerden een underdogeffect te bereiken –, maar voor een belangrijk deel – waar het gaat om het brengen van het eigen verhaal en het trachten in het nieuws te komen – ook een gebruikelijke strategie van politieke partijen.

Interactie tussen de arena’s

Bij de bestrijding van de CP en CD stond de rol van de overheid centraal. Alle actoren die in dit boek de revue zijn gepasseerd verwachtten wel iets van de overheid. Vastgesteld kan worden dat die in het algemeen terughoudend was bij het bestrijden van de CP en CD. Ze wilde het spel volgens de formele regels spelen; en daar waren niet alle actoren tevreden over. In elk van de arena’s probeerden die op hun manier het overheidsbeleid te beïnvloeden. De politieke partijen probeerden dat onder meer door wet- of regelgeving aan te scherpen, de electorale spelregels te veranderen, te discussiëren over een mogelijk partijverbod of door druk uit te oefenen op de minister van Justitie om de CP of CD te vervolgen voor discriminatie. Maatschap-

pelijke organisaties, met voorop de Anne Frank Stichting, probeerden de publieke opinie en de politieke partijen te beïnvloeden met hun visie op de CP en CD als ‘foute’, ‘racistische’ partijen die bestreden moesten worden. Hierbij speelden ook dwarsverbanden met politieke partijen een rol, getuige het lidmaatschap van Joke Kniesmeijer (Anne Frank Stichting) van de commissie-Stuivering (PvdA).¹⁸ Maatschappelijke organisaties drongen daarnaast voortdurend aan op rechtszaken en op een veroordeling van de CP en CD; zo hoopte ze een partijverbod dichterbij te brengen. Door ‘ontmaskerende’ journalistiek, en soms door de waarheid geweld aan te doen (zie het *Elsevier*-interview met Janmaat uit 1994¹⁹), probeerden de media niet alleen de publieke opinie voor de CP en CD te waarschuwen, maar hoopten ze wellicht ook rechtszaken tegen die partijen of hun kaderleden uit te lokken (hetgeen ook een enkele maal lukte). Antifascisten (arena ‘straat’) waren in het algemeen zeer ontevreden over de wijze waarop de overheid optrad tegen de CP en CD. Het radicale deel van de antifascisten nam het recht in eigen hand, ging vergaderingen verstoren en maakten het die partijen onmogelijk om te demonstreren. Men hoopte zo tevens druk uit te oefenen op politieke partijen – voor zover men daar nog enig vertrouwen in had – om te komen tot verdergaande maatregelen tegen extreem-rechts. De actoren in de meeste andere arena’s zetten zich vaak scherp af tegen de radicale antifascisten; hun gewelddadige optreden bracht de bestrijding van de CP en CD in diskrediet en dreigde de eenheid in het antifascistische kamp te verstoren.

Bestrijding in de loop van de tijd

De bestrijding van de CP en CD varieerde qua felheid in de loop van de tijd (zie tabel 8.4). Er kunnen vier perioden worden onderscheiden. De eerste is van 1980 tot 1986; in deze periode vond de oprichting van de CP plaats, trad Janmaat in 1982 toe tot de Tweede Kamer en moest hij die in 1986 weer verlaten. De tweede is van 1986 tot 1989, de periode dat Janmaat geen lid van de Kamer was en zijn nieuwe partij, de CD, probeerde op te bouwen. De derde is van 1989 tot 1994; in deze periode keerde Janmaat, nu voor de CD,

Tabel 8.4 Overzicht bestrijding per arena in de tijd

Arena	Actor	1980-1986	1986-1989	1989-1994	1994-1998
1. Parlement	– Politieke partijen	+	o	+	++
2. Rechtszaal	– Openbaar Ministerie	o	o	+	+
	– Maatschappelijke organisaties	+	+	o	o
3. Subsidiëring en toezicht	– Ministerie van BiZa	o	o	o	o
	– BVD	+	+	+	o
4. Publieke opinie	– Maatschappelijke organisaties	++	+	+	+
	– Media	+(m.n. 1982-1984)	+	++(m.n. 1992-1994)	+
5. Straat	– Antifascisten	++	o	+	+

Legenda:

o = niet of nauwelijks bestrijding

+

++ = felle bestrijding

weer terug in de Kamer en was er vooral vanaf 1992 sprake van een snelle groei van de partij. De vierde en laatste periode is die van 1994 tot 1998; in die periode was de cd door interne conflicten verdeeld en moest Janmaat in 1998 de Kamer definitief verlaten.

In het ‘parlement’ heeft het cordon sanitaire gefunctioneerd in al de jaren dat Janmaat lid was van de Tweede Kamer. In de jaren na 1994, toen de cd al zieltogend was, was er zelfs sprake van een extra inzet van de Kamermeerderheid, met name bij het aanpassen en aanscherpen van de electorale spelregels en overige wet- en regelgeving. In de ‘rechtszaal’ spanden maatschappelijke organisaties civiele zaken aan tegen de cp en cd; dat gebeurde in de jaren tachtig, niet meer in de jaren negentig. In diezelfde arena kwam de straf-

rechtelijke vervolging van de CP en CD langzaam op gang. Pas in de jaren negentig kon Janmaat onder toenemende maatschappelijke en politieke druk tweemaal worden veroordeeld. In de arena 'subsidïering en toezicht' was het ministerie van Binnenlandse Zaken in het algemeen tamelijk coulant voor de CP en CD bij de subsidiëring van hun partij-instellingen. In diezelfde arena hield de BVD die partijen nauwlettend in de gaten. In de arena 'publieke opinie' waren maatschappelijke organisaties als de Anne Frank Stichting met name in het begin van de jaren tachtig zeer actief bij de bestrijding van de CP en CD; na het vertrek van Janmaat uit de Kamer in 1986 nam de felheid van de bestrijding wat af. In de jaren negentig namen andere organisaties, zoals Nederland Bekent Kleur en Magenta, het stokje over, maar met een minder hoge intensiteit. In diezelfde arena besteedden kranten en weekbladen vooral in de jaren 1982-1984 en 1992-1994 veel aandacht aan de CP en CD. Met name tussen medio 1993 en medio 1994 was er sprake van een intensivering van de bestrijding, onder meer in de vorm van undercoverjournalistiek. In de arena 'straat' ten slotte waren antifascisten vooral in de eerste helft van de jaren tachtig actief tegen de CP en CD; daarbij werd in toenemende mate geweld gebruikt. Na Kedichem (maart 1986) zakte de antifascistische beweging door interne tegenstellingen in elkaar. In de jaren negentig ging de bestrijding in deze arena door, maar met een minder hoge intensiteit.

Per saldo lijkt de bestrijding van de CP en CD het hevigst te zijn geweest van 1980 tot en met 1986, vooral door de activiteiten van de maatschappelijke organisaties en de antifascisten. Dat waren ook de jaren waarin de angst in de samenleving voor een herleving van het fascisme het grootst was. De periode 1989 tot en met 1994 was op dat punt een goede tweede, met name door de activiteiten van de media. Opmerkelijk, maar toch ook weer niet echt verrassend, is dat de intensiteit van de bestrijding het ritme van de opiniepeilingen vrij nauwkeurig volgde.²⁰ Als de aanhang van de CP en CD (virtueel) begon te stijgen nam – wellicht door een sterker gevoel van urgentie bij de bestrijders – de intensiteit van de bestrijding toe; en als die daalde nam die intensiteit meestal af. De uitzondering op

deze regel is vooral de (verhoogde) activiteit van de meerderheid in de Tweede Kamer in de jaren na 1994; die was waarschijnlijk vooral een reactie op de verkiezingsoverwinningen van de CD in 1994. Geconcludeerd kan worden dat elk van de actoren een eigen repertoire (een of enkele strategieën) hanteerde bij de bestrijding van de CP en CD, passend bij de specifieke arena. In de loop van de tijd vielen enkele actoren weg en kwamen er nieuwe voor in de plaats; verder veranderden niet zozeer de gebruikte strategieën als wel de intensiteit van de bestrijding.

Aard van de bestrijding

De CP en CD hebben in de bijna twintig jaar dat zij politiek actief waren weinig tot niets bereikt, noch in de Tweede Kamer, noch daarbuiten. Het lijkt er dus op dat de bestrijding een flinke impact had. Dat zijn partijen weinig tot niets bereikten kwam overigens ook door de onhandige en soms botte manier van optreden van Janmaat.²¹

In de jaren tachtig en negentig was er sprake van een voor extreem-rechtse partijen en groeperingen zeer restrictief politiek en maatschappelijk klimaat; er lag een groot taboe op hun gedachtegoed. In de loop van de jaren negentig ontstonden daarin de eerste haarscheurtjes, maar dat neemt niet weg dat dit restrictieve klimaat een groot deel van de jaren tachtig en negentig een flinke bijdrage heeft geleverd aan het de pas afsnijden van extreem-rechtse partijen en groepen. Binnen dit kader werden de CP en CD fel bestreden. Dat ze in de Tweede Kamer niets hebben bereikt lag voor een belangrijk deel aan het cordon sanitaire; de andere partijen wilden niet dat de CP en CD ook maar iets van hun gedachtegoed konden realiseren. Maar het lag ook aan het onhandige optreden van Janmaat. Die zag de Kamer vooral als een podium voor zijn propaganda en niet of nauwelijks als een plaats waar hij iets kon bereiken voor zijn achterban door bijvoorbeeld in Kamercommissies aan het werk te gaan. Ook het pesten van en schelden op ministers en collega-Kamerleden lijkt vooral contraproductief te zijn geweest. De bestrijding van de CP en CD door de antifascisten op 'straat', met name het – drei-

gen met – geweld, paste niet in een democratische rechtsstaat, maar het effect daarvan was waarschijnlijk wel zeer ingrijpend. Het zorgde ervoor dat die partijen geen openbare vergaderingen konden houden en dat ze (bijna) niet konden demonstreren. Het droeg er ook toe bij dat er om die partijen een geur van geweld kwam te hangen waardoor ze nauwelijks leden, laat staan een (kwalitatief goed) kader, wisten aan te trekken. Bij het bespelen van de publieke opinie was Janmaat wel redelijk succesvol. Ondanks alles was hij in 1994 een van de bekendste lijsttrekkers en wisten veel mensen waar zijn partij voor stond. Qua bekendheid evenaarde hij de lijsttrekkers van de grote gevestigde partijen. Aan die bekendheid van Janmaat had de vele berichtgeving in kranten en weekbladen over zijn partijen en hun programmapunten zeker bijgedragen. Mede door onhandig en bot optreden in de media – onder meer bij de dood van minister Dales – slaagde Janmaat er echter niet in om een voor zijn partij gunstige uitgangspositie voor de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1994 – de CD zou wellicht electoraal doorbreken – te verzilveren.

De politicoloog David Art – die onderzoek deed naar de opkomst van anti-immigratiepartijen in West-Europa – noemde de combinatie van een in een vroeg stadium ingesteld cordon sanitaire in de politieke arena en een scherpe bestrijding in de maatschappelijke sfeer een effectieve strategie ter bestrijding van extreem-rechts.²² Op basis van dit onderzoek kan zo'n conclusie niet worden getrokken. Wel kan worden geconcludeerd dat de vaak felle bestrijding waarschijnlijk een flinke bijdrage heeft geleverd aan het ontbreken van enig succes voor de CP en CD.

Duiding

In haar boek *On the Political* uit 2005 ging de Belgische politiek theoreticus Chantal Mouffe in op de veranderende visie op radicaal-rechtse partijen. Zij zag de opkomst van 'right-wing populism' ofwel radicaal-rechtse partijen – zoals het Vlaams Blok en de Freiheitliche Partei Österreichs (FPÖ) – als het gevolg van de toenemen-

de consensus en de afnemende tegenstelling tussen links en rechts in de politiek, waardoor er geen serieus politiek alternatief meer overbleef. Radicaal-rechts is in dat gat gesprongen: 'The strong appeal of "anti-establishment" parties is due to the incapacity of established democratic parties to put forward significant alternatives.' Het antwoord van de gevestigde partijen op de opkomst van radicaal-rechtse partijen verergerde in haar ogen het probleem alleen maar. In plaats van de politieke, sociale en economische oorzaken van het nieuwe fenomeen serieus te nemen, zette men het weg als 'extreem-rechts'. Het zou gaan om een terugkeer van 'archaïsche krachten': 'It was the "brown plague" rearing its ugly head again and it called for all the democratic forces to unite in resisting the reappearance of this evil force.' Het antwoord was dan ook vaak een morele veroordeling en het opzetten van een cordon sanitaire. Men zag het conflict tussen de gevestigde partijen en de radicaal-rechtse partijen niet in politieke termen – als elkaar bestrijdende politieke tegenstanders – maar in morele termen – als de 'goede democraten' versus 'het slechte extreem-rechts'. Volgens Mouffe is er nadrukkelijk een relatie tussen het verzwakken van de links-rechtstegenstelling en de 'moralisering' van de politiek, waarmee zij bedoelde dat tegenstellingen in de politiek worden geconstrueerd rond de morele categorieën 'goed' en 'fout'. Als opposenten niet worden gedefinieerd in politieke maar in morele termen, worden ze niet gezien als 'politieke tegenstander', maar als 'vijand'. En met vijanden debatteer je niet. 'This is why [...] moral condemnation replaces a proper political analysis and the answer is limited to the building of a "cordon sanitaire" to quarantine the affected sectors.'²³

Deze analyse van Mouffe is een-op-een van toepassing op de omgang met en de bestrijding van de CP en CD, uiteraard met accentverschillen per arena. Deze partijen werden neergezet als extreem-rechts en niet beschouwd als politieke tegenstanders, maar als vijanden die moesten worden bestreden. Over het immigratie- en integratiebeleid was er zeker onder de grote gevestigde partijen – CDA, VVD en PvdA – een hoge mate van consensus en het politieke debat hierover werd gedepolitiseerd, ook omdat die partijen op dit

punt intern verdeeld waren. In de politiek en in de maatschappij trok men een cordon sanitaire op rond de CP en CD en probeerde men steeds één front te vormen tegen deze partijen. Als andere politici in de Tweede Kamer al reageerden op provocaties van Janmaat, dan was dat vaak in de vorm van een moreel statement, waarin zij het 'foute', het racistische karakter van het gedachtegoed van de CP of CD benadrukten. De media legden in hun berichtgeving over de CP en CD voortdurend de nadruk op voor die partijen negatieve aspecten; ze werden vaak aangeduid als fascistisch of racistisch, dan wel geridiculiseerd. Tot slot was het voor die partijen als gevolg van de acties van antifascisten zeer lastig om openbare vergaderingen of demonstraties te houden; die werden verboden of verstoord.

De manier waarop in de jaren tachtig en negentig werd omgegaan met de CP en CD paste in een politiek en maatschappelijk klimaat dat zeer afwijzend stond tegenover fascisme, racisme en discriminatie, maar ook tegenover critici van het immigratie- en integratiebeleid en de multiculturele samenleving. Dit werd nog versterkt doordat de Tweede Wereldoorlog en met name de holocaust het morele ijkpunt – 'dat nooit meer' – was geworden, in eerste instantie van de protestgeneratie van het eind van de jaren zestig, van de toen volwassen wordende babyboomers, en wat later van de samenleving als geheel.²⁴ Hierbij speelde de veranderende visie op de oorlog een belangrijke rol. Ging het in de nationale 'verzetsmythe' nog om Nederland als natie in verdrukking en verzet, in de loop van de jaren zestig kantelde dat beeld. Het accent verschoof van wat men tegen de vijand had gedaan naar wat men onder die vijand had ondergaan. Het herdenken van de oorlog politiseerde; er werden lastige vragen gesteld en het kernwoord was 'waakzaamheid', ook tegen een mogelijke wederopstanding van fascisme en racisme.²⁵ En daarnaast was er de actualiteit van de jaren zestig en zeventig, de oorlog in Vietnam en de apartheid in Zuid-Afrika; het kon kortom 'niemand ontgaan waar discriminatie op grond van ras en geloof toe kon leiden'.²⁶

Vanaf het begin van de jaren tachtig zag men bedreigingen vanuit

fascistische hoek ook in Nederland, niet meer – zoals eerder – alleen in verre, dictatoriaal geregeerde landen. Met name de opkomst van eerst de nvu en daarna van de cp, en van vreemdelingenhaat en discriminatie, waren aanleiding voor veel bezorgde reacties, soms zelfs voor lichte paniek. Een groot deel van de publieke opinie keerde zich scherp tegen verschijnselen van fascisme, racisme en discriminatie. De tegenstelling tussen fascisme en racisme aan de ene kant en de democratie aan de andere kant werd vooral in morele termen gegoten: ‘fout’ tegenover ‘goed’. Deze tegenstelling tussen het absolute kwaad (fascisme en racisme) en het goede en het fatsoen (van democratie en tolerantie) fungeerde sinds de jaren zestig voor zeer velen als dé samenbindende kracht van de Nederlandse samenleving: ‘Het alom bekende monster van gisteren, dat in leven blijft als het spookbeeld van een herrijzend fascisme of racisme, fungeert nu al decennia lang als nationale bindsteen.’²⁷

Door kritiek te hebben op de immigratie en integratie en op de multiculturele samenleving, en vooral door die kritiek een centrale plaats in hun politieke boodschap te geven en op een provocerende en soms botte of beledigende manier te verwoorden, plaatsten de cp en cd zich buiten deze dominante meerderheidsopvatting over ‘goed’ en ‘fout’. De tegenstelling tussen die partijen en de rest van de samenleving werd niet in politieke, maar in morele termen gegoten. Ze waren geen politieke tegenstanders, maar vijanden die bestreden moesten worden. Ze waren ‘fout’! Een zakelijke omgang was onmogelijk.

Epiloog: bestrijding van radicaal-rechts na 2002

Voor circa 2002 was kritiek op het Nederlandse immigratie- en integratiebeleid aan nauwe grenzen gebonden. Er werd wel over gesproken en geschreven, maar vooral over de sociaaleconomische en juridische aspecten van het beleid. Critici werd al snel verweten dat zij een racistische of fascistoïde kant opgingen.²⁸ In de loop van de jaren negentig ontstonden de eerste haarscheurtjes in dit politieke en maatschappelijke klimaat, onder meer door het optreden van de

vvd-er Bolkestein (vanaf 1991).²⁹ Na de eeuwwisseling leek er sprake van een omslag.³⁰ Na de publicatie door Paul Scheffer in januari 2000 van zijn artikel over 'het multiculturele drama'³¹, de aanslagen in de Verenigde Staten door moslimextremisten op 11 september 2001 en de politieke opkomst van Pim Fortuyn in het voorjaar van 2002 ontstond er een maatschappelijk debat, waarin naast de sociaaleconomische ook de culturele aspecten van immigratie en integratie aan de orde konden komen, zonder dat door het gebruik van negatieve kwalificaties deelnemers aan de discussie de mond werd gesnoerd. Toen konden kritische kanttekeningen worden geplaatst bij zaken die daarvoor nog een maatschappelijk taboe waren.³² Toen konden politici als Pim Fortuyn (LPF) en later Geert Wilders (PVV) uitspraken doen waarvoor Janmaat wellicht nog juridisch vervolgd zou worden.

Hierbij moeten wel twee kanttekeningen worden geplaatst. Om te beginnen zijn er grote verschillen tussen Janmaat, Fortuyn en Wilders als persoon. Fortuyn was een charismatische persoonlijkheid, een lieveling van de media.³³ Wilders is een zeer ervaren en geslepen politicus, met een langjarige ervaring in de Tweede Kamer. De historicus Vossen omschreef zijn pvv-fractie als een 'onlosmakelijk onderdeel van het politieke én sociale leven op het Binnenhof'. Ze is actief in plenaire en in commissievergaderingen en mocht zelfs in enkele gevallen de commissievoorzitter leveren.³⁴ Janmaat daarentegen kan misschien het beste worden getypeerd als een weinig charismatische 'antipoliticus', een kleine zelfstandige in de politiek die het liefst een eigen overzichtelijk winkeltje had. En hij en zijn fractie werden in de Kamer als paria's behandeld.

Daarnaast speelt de aard van de kritiek een rol. Wilders heeft, net als Fortuyn, (meestal) kritiek op de islam.³⁵ Volgens Vossen is het zijn doel de liberale westerse waarden te verdedigen tegen een islamitische dreiging en ook tegen progressieve naïviteit. Hij wist zo het 'nationaal-populisme' van de pvv uit te tillen 'boven louter vreemdelingenhaat, kleingeestigheid en rancune'.³⁶ Deze islamkritiek werd door Wilders en Fortuyn scherp verwoord – door Wilders scherper dan door Fortuyn – maar bleef in het algemeen binnen de

grenzen van de wet.³⁷ Janmaat had nauwelijks kritiek op de islam; hij zette zich vooral af tegen het immigratie- en integratiebeleid en had kritiek op (groepen) buitenlanders. Die kritiek verwoordde hij op een scherpe, pesterige toon, waarmee hij de grenzen van de wet opzocht en soms daaroverheen ging. Officier van justitie Welschen zei in 1994 dat het Openbaar Ministerie niet de bedoeling had om Janmaat en de zijnen te verbieden hun politieke opvattingen te verkondigen; het ging om de manier waarop de dingen werden gezegd.³⁸ Oftewel: kritiek uiten op het immigratie- en integratiebeleid mocht uiteraard, maar niet op een wijze die discriminerend was, aanzette tot haat of beledigend was voor groepen mensen. De ‘manier waarop’ van Janmaat en de cd leidde tot enkele veroordelingen in de jaren negentig.

Hoe kan de omslag na de eeuwwisseling worden verklaard? Na de publicaties van Bolkestein en Scheffer en de aanslagen van 9/11 waren de thema's van Fortuyn – kritiek op immigratie en op het multiculturalisme – niet meer taboe. Fortuyn slaagde erin om in 2002 naast de bestaande sociaal-economische dimensie een nieuwe dominante scheidslijn (of conflictdimensie) in de politiek neer te zetten, namelijk de culturele – waarbij het gaat om vraagstukken als de multiculturele samenleving en de toelating van migranten. Na Fortuyn waren deze twee scheidslijnen dé bepalende conflictdimensies in de Nederlandse politiek.³⁹

Als gevolg van deze omslag rond 2002 lijkt in Nederland de dominante visie op democratie te zijn verschoven van meer inhoudelijk naar meer procedureel.⁴⁰ Voor 2002 was de inhoudelijke visie op democratie dominant. In die visie zijn de democratische procedures geen doel op zich, maar middelen om een geheel aan democratische waarden en rechten te realiseren en te beschermen. Extremistische partijen en groepen worden, voor zover zij opvattingen hebben die niet stroken met die democratische waarden, beschouwd als een bedreiging van het democratische systeem. Een actieve bestrijding van die partijen is geboden. Na 2002 lijkt de procedurele visie dominant te zijn geworden. Deze visie ziet de democratie als een set van procedures die de strijd om de macht regelt en de legiti-

miteit van politieke beslissingen bepaalt. Hierbij past een zeer ruime vrijheid van meningsuiting met relatief weinig beperkingen voor extremistische partijen. Dergelijke partijen worden gezien als gewone en legitieme opposanten in de democratische strijd.

Een gevolg van deze verschuiving naar een meer procedurele visie op democratie was dat na 2002 een politicus meer kon zeggen dan een gewone burger, in plaats van minder zoals voor 2002. In een strafzaak uit de jaren 1994-1996 over uitspraken die discriminerend zouden zijn rekenden de rechters het Janmaat extra zwaar aan dat hij lid van de Tweede Kamer was. Ze kozen niet als uitgangspunt dat het politieke debat ook buiten de Kamer extra bescherming verdiende. Voor Janmaat gold dus nog dat een politicus buiten de Kamer op zijn woorden moest letten; hij had een voorbeeldfunctie. Na circa 2002 veranderde dat en mocht bijvoorbeeld Wilders juist meer zeggen omdat hij Kamerlid was! Bij het proces tegen Wilders uit 2011 stelden de rechters dat 'een politicus [...] in beginsel zeer veel ruimte [heeft] om zijn standpunt voor het voetlicht te brengen'. De uitspraken van Wilders waren volgens hen gedaan in het kader van een maatschappelijk debat.⁴¹ En in beginsel kan in een maatschappelijk debat veel gezegd worden. Dan kunnen ook uitspraken worden gedaan die 'kwetsen, choqueren en veront-rusten'. Wel zouden politici een zekere terughoudendheid moeten betrachten met het oog op het voorkomen van intolerantie of van maatschappelijke onrust.⁴²

Zodra Wilders echter de islamkritiek los laat en zijn pijlen richt op (groepen) allochtonen – zoals bij zijn beruchte uitspraak uit maart 2014 over 'minder Marokkanen'⁴³ – loopt hij het risico met justitie te maken te krijgen. Het Openbaar Ministerie heeft inmiddels verklaard Wilders te gaan vervolgen voor de genoemde uitspraak. In een toelichting zei het dat politici 'ver mogen gaan' in hun uitspraken, maar dat de vrijheid van meningsuiting wordt begrensd door het verbod op discriminatie.⁴⁴

Voor kritiek, zeker voor zakelijke kritiek, op het immigratie- en integratiebeleid was er na 2002 veel meer ruimte dan daarvoor. Voor religieus gemotiveerd radicalisme leek er juist minder toleran-

tie te zijn; zie bijvoorbeeld de recente discussie over een mogelijk verbod van salafistische organisaties.⁴⁵ Soms lijkt het erop dat de goed-foutdiscussie weer terug is in de Nederlandse politiek en samenleving, maar nu in de vorm van een tegenstelling tussen 'wij' en 'de islam'. Een heilloze weg.

